

DEÁK ESZTER

A tudományos élet és magyarországi kapcsolatai Cseh-Morvaországban a felvilágosodás korában

A tudományos élet és intézményei Cseh- és Morvaországban

A Habsburg Monarchiában a felvilágosodás korában nyugat-európai mintára létrejöttek az első tudós társaságok (szélesebb értelemben véve ide tartoznak a patrióta-közhasznú, filantróp, illetve gazdasági társaságok), melyek a modern tudományos élet fő szervezeteivé és sok esetben a későbbi Tudományos Akadémiák elődjéivé váltak. A legkorábbi *Aufklärungsgesellschaft* a Monarchiában cseh területen, Olmützben alakult meg *Societas eruditorum incognitorum* néven 1746-ban.¹

A Joseph Freiherr von Petrasch által a csehországi korai felvilágosodás szellemében alapított tudós társaság az új szellemű történetkutatásnak, a forrásfeltáró és forráskiadó irányzatnak fontos műhelye volt, ahonnan jelentős ösztönzést kaptak csehországi és magyarországi tudósok nemzeti történelmük forrásainak vizsgálatához. A társaságnak magyarországi tagjai is voltak: Bél Mátyás és Johann Georg Schwandtner, akinek *Scriptores rerum hungaricarum veteres* (I-II., Vindobonae 1746–1748) című munkáját példaértékűnek tartotta a társaság tudományos lapja, a *Monatliche Auszüge*, s hasonló vállalkozást sürgetett a csehországi tudósok körében is.²

Ilyen előzményekre nyúlik vissza a csehországi felvilágosult tudományos élet legfontosabb intézményének, a Prágai Tudós Társaságnak a tevékenysége az 1770-es években. A társaság a Monarchia szellemi-kulturális életében is kiemelkedő szerepet játszott, s jelentőségét még növeli, hogy hasonló, hivatalos (állami) tudós társaság, vagy akadémia a felvilágosult abszolutizmus korában az osztrák, illetve magyar fővárosban nem jött létre, jóllehet a 18. század utolsó harmadában egymást követték az akadémiai és tudós társasági tervezetek, melyek azonban különböző okok miatt csak részben vagy egyáltalán nem jutnak el a megvalósulásig.³ Hivatalos tudós társaság hiányában a patrióta felvilágosult nemesség és polgári értelmiség privát kezdeményezésű gazdasági és kulturális, illetve patrióta-közhasznú, filantróp társaságokban, szalonokban, olvasókörökben és szabadkőműves páholyokban igyekezett megteremteni a kultúra- és tudománysszervezés, a tudományművelés és támogatás szervezeti kereteit.

A cseh felvilágosodás kultúrájában és tudományos életében a legmeghatározóbb szerepet a Prágai Tudós Társaság (Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften) játszotta, mely 1770-től kezdve különböző szervezeti formákban működve, lényegében a mai Cseh Tudományos Akadémia elődjeként a modern csehországi tudomány központi intézménye volt. Kialakulása hosszabb folyamat volt: a társaság magja 1769–70 fordulóján jött létre

¹ A „Societas incognitorum” tevékenységét és eszmetörténeti hátterét, az ún. cseh katolikus felvilágosodást vagy barokk katolicizmust Eduard Winter mutatja be legátfogóbban: *Der Jozephinismus und seine Geschichte*. Brunn – München – Wien 1943.

² *Monatliche Auszüge*, Bd. I., 26, 100.

³ A magyarországi és bécsi társaságszervező kísérletekről és tervezetekről lásd Csóka Lajos: *A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a 18. században*. Pannonhalma, 1942.; Windisch Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató*. Budapest, 1998.

a korszak jelentős csehországi tudósainak társulásából, állami engedély nélkül, de a prágai gubernium hallgatólagos beleegyezésével, és privát társaságként (*Privatgesellschaft zur Pflege der Wissenschaften in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte und Naturgeschichte*) működött 1784-ig. Ekkor hivatalos elismerést nyert a császártól, nyilvános társaságként tevékenykedhetett tovább – 1790-ben II. Lipóttól megkapta a „Königliche” címet – és a *Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften* néven egészen 1918-ig fennállt.

A *Privatgesellschaft* voltaképpen a Born Ignác által elindított kritikai lap, a *Prager Gelehrte Nachrichten* köré formálódott olyan kiemelkedő tudósok részvételével, mint Gelasius Dobner, Mikuláš Adaukt Voigt, Karel Rafael Ungar, Franz Martin Pelcl. Born és e progresszív tudóskör tette korszakalkotó volt, hiszen meg kellett küzdeniük mind az osztrák hatóságok nem kifejezetten pártoló hozzáállásával, mind a csehországi konzervatív tudósok ellenállásával. A társaságnak mindenki tagja lehetett, aki tudományos munkát végzett és eredményeit a társaság orgánumaiban publikálta. Szervezetileg teljesen szabad és kötetlen volt, önálló tudósok demokratikus társulása, ahol még nem léteztek a későbbi funkciók, minden tag egyenrangú volt.

A kezdeti korszak legmeghatározóbb alakja az erdélyi szász Born Ignác (1742–1791), akinek 1769–1777 között Prágában töltött éveinek tudományos szervezőmunkája döntő jelentőségű a modern csehországi tudomány intézményes kialakulásában, a felvilágosult kritikai szellem elterjedésében és nem utolsósorban a prágai szabadkőművesség történetében.⁴ Born körül rövid idő alatt kialakult egy elit tudós csoport, amely Born tudományos és szabadkőműves szervezőtevékenységének bázisa volt, vagyis a *Prager Gelehrte Nachrichten*nek, a *Privatgesellschaft*nak és a *Zu den drei gekrönten Säulen* páholyának. A felvilágosult patrióta cseh nemességhez is közeli jó viszony fűzte, így a kultúra- és tudománypártoló arisztokraták legjobbjait is megnyerte a cseh tudomány ügyének. Az ő mecénási tevékenységük eleinte elengedhetetlen volt a társaság működéséhez. A társaság nemesi tagjainak listáján a kor legjelentősebb arisztokrata családjainak neve szerepel (Waldštejn, Kolovrat, Lažanský, Schaftgotsch, Vrbna, Chotek), legfontosabb azonban Franz Anton Nostic és Franz Josef Kinský gróf személye volt a prágai kulturális és tudományos élet számára. Ez a felvilágosult nemesi csoport, amelyben már megvolt a nemzeti érzés csírája, beszélték és művelték a cseh nyelvet, nemcsak pártolták a cseh történelem és irodalom kutatását, hanem tagjaik közül többen s folytattak tudományos tevékenységet. Nostic gróf például elkészítette hatalmas könyvtára és ásványgyűjteménye katalógusát, amelyet a szalonjában gyülekező tudósok rendelkezésére bocsátott. Kinský gróf a csehországi felvilágosodás egyik programadó írásának szerzője (*Erinnerungen über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen. Prag, 1773.*), melyben korszerű nevelési elképzeléseit fejti ki honfitársai számára, gyakorlati tanácsokat ad a nemes ifjagnak, mit olvassanak, mi a jelentősége a nemzeti történelem ismeretének, és egyértelműen állást foglal a cseh nyelv használatára, művelésre és a nemzeti nyelvű irodalom fontossága mellett. Ezenkívül jelentős Kinský természettudományos munkássága is: Bornnal együtt természettudományi kabinetet hoztak létre a Klementinumban az egyetemi ifjúság számára és szoros szakmai együttműködést folytattak a vulkanisztika és mineralógia területén. Josef Kinskýnek meghatározó szerepe volt továbbá a prágai egyetemi könyvtár kiépítésében is.

⁴ Born prágai működéséről lásd Haubelt, Josef: *Studie o Ignáci Bornovi*. Praha 1972.; Teich, Mikuláš: *Ignaz Born als Organisator wissenschaftlicher Bestrebungen*. In der Habsburger Monarchie. In: *Wissenschaftspolitik in Mittel-und Osteuropa*. Hg. E. Amburger – L. Sziklay. Berlin, 1976. 195–205.; Linder, Dolf: *Ignaz von Born Meister der Wahren Eintracht*. Wien, 1986. 61–62.; Deák Eszter: *Egy erdélyi szász tudós a csehországi tudományosság szolgálatában*. In: *Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Szerkesztette: Berkes Tamás. Budapest, 1998. 36–39.

A *Prager Gelehrte Nachrichten* (továbbiakban PGN), melyet Born 1771–1772-ben adott ki, hetente megjelenő kritikai lap volt, mely a különböző tudományok újdonságait mutatta be a Monarchia egész területéről. A beköszöntőben Born Sonnenfelsre hivatkozik, az ő szellemében kívánja az előítéletek elleni elfogulatlan tudományos kritikát terjeszteni. Hangsúlyozza továbbá a hazai (nemzeti) tudományok (történelem, földrajz, geológia) művelésének és a szomszédos nemzetek tudományos együttműködésének fontosságát. Born maga is számos recenziót írt korabeli magyarországi tudományos munkákról; igen érdekes például a magyarországi nyelvtudós, Sajnovics János *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse* című, a magyar-lapp nyelvrokonság elméletét fölvető művéről írott kritikus hangvételű ismertetése, mely jelentős hozzászólás a korabeli magyarországi finnugrisztika kérdéseire jóval Dobrovský szakértő elemzése előtt.⁵

A PGN szellemiségére éppúgy, mint a tudós társaságéra a tudományos gondolkodás szabadsága, az elfogulatlan kritikai szemlélet és az eredmények kölcsönös hasznosítása és tiszteletben tartása volt jellemző. Jiří Beran szerint a csehországi tudományos folyóirat-irodalom kétszáz éves történetében két olyan lap volt, mely tudományos alaposságával és tárgyyszerűségével új korszakot nyitott a cseh tudományban: a PGN az egyik, és Masaryk *Athenaeumja* a másik.⁶

A PGN és a *Privatgesellschaft* tevékenységében kezdetben a historiográfia dominált: Gelasius Dobner, Mikulás Adaukt Voigt és Karel Rafael Ungar voltak a modern, haladó szellemű történettudomány fő képviselői.

A piarista G. Dobner (1719–1789), a csehországi kritikai történetírás úttörője két jelentős forráskiadványával alapozta meg a modern történeti kutatást: a népszerű 15. századi Hájek krónika kritikai apparátussal ellátott kiadása 1751 és 1782 között,⁷ mely a régi cseh krónika több pontját revideálja, valamint a cseh történetre vonatkozó régi források publikálása 1764–1785 között *Monumenta historica Bohemiae* címen. Már az *Annales Bohemorum* bevezető kötete éles vitát váltott ki a kortársak körében. Dobner a cseh ősapa (Cech) legendájának és az ősi cseh társadalomról alkotott idealizált kép lerombolásával a feudális-rendi történetírás maradi elképzeléseit kérdőjelezte meg. A konzervatív történészek, élükön František Pubičkával nemzeti érzésükben mélyen sértve a cseh múlt meggyalázásával vádolták Dobnert és a konzervatív egyházi körökkel együtt éles hadjáratot indítottak ellene.⁸ A PGN és Born tudományos tekintélyének teljes támogatásával Dobner mellé állt a vitában, és az új tudósnemzedék számára a dobneriánus történelemszemlélet lett meghatározó.

A szintén piarista M. A. Voigt (1733–1787) sokoldalú tudósként (történész, irodalomtörténész, a csehországi numizmatika tudományának megalapítója) a cseh nemzeti újjászületés ideológiájának fő megalapozója. Montesquieu nagy tisztelőjeként – a Törvények szellemét a 18. század legjelentősebb könyvének tartotta őt – adja ki a csehországi törvények szelleméről szóló munkáját (*Über den Geist der Böhmischen Gesetze*, 1788), mely az önálló cseh jog megalapozásának tekinthető. Kutatásai középpontjában a régi cseh történelem nyelvi és irodalmi emlékei álltak. A cseh nemzeti szellem kontinuitásának gondolatával a cseh nyelvi és irodalmi megújulás és a csehországi szlavisztika nagy előkészítője volt. A PGN körüli tudósok kollektív munkájaként, de elsősorban Voigt közreműködésével kezdett megjelenni 1772-től az *Effigies virorum eruditorum*, mely a cseh történelem és tudomány nagy személyiségeinek életrajzgyűjteménye. Born ösztönzésére és anyagi támogatá-

⁵ PGN 1771, Bd. II. 200–106. Dobrovský kapcsolatáról a korabeli magyarországi finnugrisztikával vö. Pražák, Richard: *Dobrovský als Hungarist und Finno-ugrist*. Brno, 1967. (a továbbiakban: Pražák 1967.) 64 ff.

⁶ Beran, J.: *Vznik Soukromé společnosti nauk v Čechách*. *Věstník ČSAV* 77. Praha, 1968. 573.

⁷ Venceslai Hájek a Libocan *Annales Bohemorum* I-IV. Pragae, 1751–1782.

⁸ Dobner történelemszemléletéről folyó vitát részletesen mutatja be Kudělka, Milan: *Sport Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*. *Rozpravy ČSAV* 74. 11. Praha, 1964.

sával németül is kiadták e munkát M. Pelcl fordításában *Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler* címen. Voigt másik fő műve, az *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae* 1775–1783 között jelent meg és válogatást adott a latin és cseh nyelvű régi irodalomból. Voigt mindkét kiadványa igen erős hatással volt a kor nemzeti szellemű értelmiségére.

A nemzeti szellemű cseh történetírás képviselője a tipikus „deutschböhmisch” tudós Martin Pelcl (1734–1801). Dobnerhez hasonlóan Nostiz gróf házában volt nevelő, ahol jelentős patrióta ösztönzést kapott a cseh kultúra és történelem műveléséhez. Legfontosabb munkája a *Kurzgefasste Geschichte der Böhmen*, mely eredetileg a Nostiz-fiúk számára készült, 1774-ben jelent meg először, nemzeti-patrióta koncepciójának köszönhetően igen népszerű lett és 1804-ig még további négy kiadást ért meg. Pelcl a cseh történelmet először mutatja be mint az önálló cseh állam történetét, és először használja a „Czechen” kifejezést a „Böhmen” új változataként.⁹

Karel Rafael Ungar (1743–1807) a prágai egyetemi könyvtár első igazgatója, a filozófia és teológia professzora a korszak tudós társadalmában a legkövetkezetesebb szabadgondolkodók egyike. Papból lett elkötelezett szabadkőműves, és Bornnal együtt – akinek radikális elveihez ő állt legközelebb a tudóskörből – a Tudós Társaság szellemiségét igyekeztek megvalósítani a prágai szabadkőművesség általuk képviselt illuminátus irányzatában. A Tudós Társaság alapításával egy időben szervezte újjá Born a *Zu den drei gekrönten Säulen* szabadkőműves páholyt Prágában, s e két intézmény tagságát és tevékenységét tekintve sok azonosságot mutatott. Born a tudomány gyakorlati hasznosításának elvét próbálta megvalósítani a páholy életében is, erre a koncepcióra épül majd bécsi évei során a *Zur wahren Eintracht* páholy, mely valójában tudós akadémiaként működött és 1785 körül a legfontosabb kulturális és tudományos koordinációs központ volt a Monarchiában. Born Bécsbe való távozása után, 1777-től Ungar vette át vezető szerepét a prágai illuminátus irányzatban.¹⁰

A Prágai Tudós Társaság természettudományi szekciójának jelesebb tagjai már a 18. század közepétől jelentős érdemeket szereztek a matematika, fizika és csillagászat területén, mégis részvételük és aktivitásuk a társaság munkájában a 70-es években elmaradt a történeti szekció munkája mögött. Elmondható, hogy többségük a jezsuita rendhez tartozott s ez is némileg korlátozta a Born körével való közelebbi együttműködést. A legismertebbek közöttük: Josef Stepling (1716–1778) csillagász és matematikus, aki a Klementinumban 1751-ben alapított első csillagvizsgáló igazgatója volt és asztronómiai munkáival nemzetközi elismerést szerzett; a Newton-követő fizikus és matematikus Johann Tesának (1728–1798), aki a Társaság lapjában hosszú értekezést publikált Newton aritmetikájáról; Anton Strnad (1749–1799) az asztronómia professzora a prágai egyetemen; Tobiás Gruber (1744–1806), a bécsi születésű geológus és hydrográfus, a cseh kamarai birtokok mérnök-igazgatója, aki a csehországi folyók méréséről írt értekezést a társaság kiadványában, valamint Jan Mayer (1754–1807) orvos, aki botanikával, zoológiával és mineralógiával is foglalkozott, valamint 1784–1786 között a társaság titkáráként fontos szerepe volt annak szervezeti megújulásában.

1775–1784 között jelent meg hat kötetben a Társaság legfontosabb tudományos fóruma az *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen* (a továbbiakban: *Abhandlungen*), melyben a tagok tudományos értekezéseit publikálták. Born, akinek kulcsszerepe volt e kiadvány létrehozásában és a kötetek megjelenítésében az első kötet előszavában a cseh tu-

⁹ Vö. Drabek, M. Anna: Der Nationsbegriff in Böhmen an der Grenze von Aufklärung und „nationaler Wiedergeburt”. In.: Vaterlandsliebe und Gesamtstaatsidee im Österreichischen 18. Jahrhundert. Wien, 1989. 43–61.

¹⁰ Erről lásd Ungar levelei Bornhoz az 1783–84. évekből, HHStA Wien, Vertrauliche Akten 65/1. fol. 179–180.

domány eszményét körvonalazza, amikor Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic tudós körére hivatkozik, az ő humanista tradíciójuk folytatását látja a Tudós Társaság tevékenységében. Lobkovichoz és a cseh humanizmushoz nagy szimpátiával közeledik a felvilágosodás kori kultúra: a tudomány és a nyelv művelése szempontjából példaértékűnek tartja ezt az eszményt saját kora számára. Igen érdekes ebből a szempontból František Faustin Procházka (1749–1809) tanulmánya a cseh humanizmus tudós társaságáról, a *Societas litteraria Danubianarum*ról, melyet a Prágai Tudós Társaság közvetlen elődjének tart, és kiemeli annak erős közép-európai orientáltságát, melyben a cseh-magyar együttműködésnek jelentős szerep jutott.¹¹

Az *Abhandlungen* kötetében az említett tudósok több, gyakran 6–7 értekezést is publikáltak, általában leíró-elemző jellegűeket, de megjelentek olyan kritikai hangvételű vitairatok is, mint például Dobnernek a Nagymorva birodalom kiterjedéséről írott tanulmánya, melyben a magyarországi történetész, Szalágyi István nézeteivel száll vitába.¹²

A Tudós Társaság érdeklődési és tevékenységi körében a 80-as évek elejétől egyre nagyobb súllyal szerepel a gyakorlati gazdasági, mezőgazdasági, természetfeltáró vizsgálódás. Ez hivatalosan a Prágában működő *Patriotisch-ökonomische Gesellschaft* profilja volt, de a szemléletében és szervezetileg is meglehetősen konzervatív-feudális berendezkedésű, a bécsi hatóságoknak erősen alárendelt intézmény messze elmaradt a Tudós Társaság és a PGN mögött a korszerű tudományos eredmények felmutatása és alkalmazása terén.

Különösen az innsbrucki statisztika professzor, Josef Anton Riegger prágai tevékenysége idején¹³ – 1782-ig volt a Társaság titkára – erősödik meg az új keletű statisztika tudomány és a topográfia, egyre terjed az ún. „országismereti” irányzat, mely konkrét kutatásokkal, mérésekkel térképezi fel Csehország természeti, gazdasági, ipari adottságait, és mindezt a gyakorlati jobbítás szolgálatába igyekszik állítani. 1784-ben 25 dukáttal jutalmazott pályázatot írtak ki Csehország természeti viszonyainak tudományos leírására, melytől hasznosítási javaslatokat vártak a gazdasági fejlődés érdekében.¹⁴ A Tudós Társaság javaslatot tett továbbá Csehország gazdasági térképének elkészítésére, amelyre számos tanulmány jelent meg az *Abhandlungen* és Josef Riegger statisztikai folyóirataiban, a *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen* lapjain.

A Tudós Társaság 1784. évi állami (császári) elismerése új szervezeti szabályzatával érvényre juttatta a jozefinizmus utilitarista elvét, vagyis a fő cél: a „hasznos” tudományok művelése, új felfedezésekkel való gyarapítása és ennek bemutatása a nyilvános üléseken. Kezdetben a tagság nagy részének jozefinista meggyőződése és a jozefinus állami bürokrácia saját érdekeit szem előtt tartó tudománypártoló koncepciója látszólag összhangban működött, de rövid időn belül a Bécstől való erősebb függés ellentétbe került a társaság tradicionális szervezeti és tudományos autonómiájával. Ennek jellemző példája, hogy az udvari kancellária 1788-ban össze akarta vonni a Tudós Társaságot a már említett *Patriotisch-ökonomische Gesellschaft*-tal, melynek működése államilag szigorúan korlátozott volt, hiányzott a szervezeti és tudományos szabadsága. Ez nyilvánvaló ellenállást váltott ki a Tudós Társaság soraiban, hisz az összevonás számukra nagy veszteséggel járt volna, még akkor is, ha ezt jobb anyagi feltételek ellensúlyozták. A társaság ellenjavaslatát Jan Mayer dolgozta ki és hosszas viták után a tagság memorandumot intézett a császárhoz, melyben megvédi önállóságát és a tudományos kutatás szabadságának eszméjét a kormányzat ab-

¹¹ Procházka, F. F.: *Abhandlung von der Gelehrten Gesellschaft an der Donau*. In: *Miscellaneen der böhmischen und mährischen Literatur*. Bd. I. Theil I. Prag, 1784. 1–67.

¹² *Abhandlunge* 1788. IV. k. 1–95. Szalágyi István műve a „De statu ecclesiae Pannonicae” (1777–1780) magyar források alapján a Nagymorva birodalom határait szűkebbre vonta, a Morva őrgrofóság és Pannónia területét azon kívülre helyezte.

¹³ Riegger csehországi működéséhez lásd Bělina, Pavel: *K počátkům statistiky v českých zemích*. *Československý časopis historický* 1977. 63–86.

¹⁴ *Abhandlungen* 1784. I. k. 6.

szolutista-utilitarista törekvéseivel szemben: „A hazaszeretet és a tudományok tisztelete volt eddig az egyetlen ösztönző erőnk, ... szabadon dolgoztunk és alkottunk, amikor és ahogyan mi akartunk. A kényszer pusztá gondolata károsan hatna a társaság tagjainak tevékenységére.”¹⁵ Ezek a memorandumban megfogalmazott gondolatok lényegében a Prágai Tudós Társaság 70–80-as évekbeli működése „credo”-jának tekinthetők, s ezzel a lépéssel a társaság jelképesen csatlakozott ahhoz a jozefinizmus elleni oppozícióhoz, mely a cseh értelmiség soraiban a 1780-as évek második felétől egyre világosabban bontakozott ki.

Bár a 80-as évek elejétől a társaság tevékenységében előtérbe került gazdasági és mezőgazdasági törekvések egybeestek az állam érdekeivel, s állami ösztönzés is támogatta az 1784-től kezdve meghirdetett pályázatokat az ország földrajzi és anyagi javainak felmérésére, mégis összességében a társaság hivatalos állami elismerésétől kezdve a bécsi udvar szervezeti ügyekbe való fokozott beavatkozása a korábban tapasztalható magas színvonalú tudósi munkát visszavetette. A társaság autonóm hagyományai nehezen tudtak alkalmazkodni az egyre erősebb állami elvárásokhoz, a bécsi udvar pedig lojális, saját utilitarista céljait kiszolgáló intézményt akart kialakítani a Prágai Tudós Társaságból, ezért szorgalmazta a prágai *Gazdasági Társasággal* történő összevonást. Az említett memorandumban a társaság tagsága lényegében az állam mind erősebben befolyásoló szerepét próbálta kivédeni azzal, hogy nemet mondott az összevonásra.

Morvaországban a speciális gazdasági és kulturális fejlődés következményeként igen intenzív társasági élet bontakozott ki a 18. század utolsó harmadában, mely sokkal inkább a helyi patrióta törekvések eredményeként és annak szolgálatában, mintsem állami kezdeményezés eredményeként jött létre.

Brünn a 80-as, 90-es években a Monarchia egyik vezető gazdasági és kulturális központja lett. A gazdasági föllendülés elsősorban az ekkor kibontakozó és európai rangra emelkedő textilipar nagymértékű fejlődésének és a modern manufaktúrák elterjedésének köszönhető. A morvaországi felvilágosodás kori társadalmat erős gazdasági, ipari és mezőgazdasági orientáció jellemezte, speciális fogékonyság a gyakorlati technológiai, illetve gazdasági újításokra mind a főúri birtokok gazdaságában, mind a manufaktúra-iparban. Ennek következményeként alakul ki az igen jelentős polgári középréteg, az ún. „honoratio-rok”, melyhez a köztisztviselők, kereskedők és az ipari burzsoázia tartozott, és ez a réteg alkotta az itt működő társaságok fő bázisát.

A morvaországi fővárosban a 18. század végén elsősorban gazdasági, patrióta-közhasznú és a szabadkőművességhez kapcsolódó filantróp humanitárius társaságok alakultak, melyek egyszersmind átvették a tudós társaság feladatát, és részben a hiányzó egyetem szerepét is pótolták. A morvaországi társaságok általános közös vonása a fokozott regionális érdeklődés, helyi patrióta elkötelezettség és a szociális érzékenység.

A morvaországi gazdasági társaságok kialakulásának kezdeti központjai a jelentős helyi arisztokrata családok, a Dietrichšteinek, Mittrovkyák, Salmok uradalmi voltak. Ezek közt kiemelkedő volt az ún. „Dietrichsteinischer Aufklärungskreis”, ahol a Morvaországban tevékenykedő gazdasági szakemberek elitje gyűlt össze, köztük a Dietrichstein gróf meghívására ide érkező német közigazda Johann Josef Trnka vagy a morvaországi Andreas Karl Hitschmann, aki a dietrichstejni birtokokon a juh-nemesítést bevezette.¹⁶

A Habsburg Monarchiában a tereziánus korban meggyökeresedő fiziokrata tanok és a mezőgazdasági racionalizáció igénye hozta létre Brünnben 1769-ben a legrégebbi morvaországi gazdasági társaságot *Agricultur-Sozietät* néven, melynek célja a morvaországi mező-

¹⁵ „Vaterlandsliebe und Neigung zu den Wissenschaften waren bisher die einzige Triebwerke, die wir kannten ... wir arbeiteten freywillig, wann und wie wir wollten. Der blosse Gedanke eines Zwanges würde dem Fleisse einzelner Mitglieder und der Gesellschaft selbst hinderlich seyn.” A társaság 1788. szeptember 13-án kelt memorandumát lásd *Abhandlungen* 1788. IV. k. 8.

¹⁶ Erről lásd Kroupa, Jiří: *Alchymie štěstí, Pozdni osvícenství a moravská společnost*. Brno, 1986. 40 ff.

gazdaság fejlesztése és támogatása szakszerű előadásokkal, kiállításokkal, korszerű szakirodalom terjesztésével. Ez a társaság volt a későbbi híres *Ackerbaugesellschaft* elődje.

1780-ban hasonló céllal, Jan Nepomuk Mittrovský (1757–1799) elnökségével alakult meg a *Mährische Gesellschaft der Natur- und Vaterlandskunde* elsősorban a morvaországi flóra és fauna kutatására. 1794-től az akkor politikai okokból feloszlatni kényszerült illuminátus páholy folytatásaként kezdett működni a *Privatgesellschaft der vereinigten Freunden zur Beförderung der Natur- und Vaterlandskunde in Mähren*. Ezek a természettudományosan orientált társaságok egyesítették magukban a tudós, a gazdasági és a patrióta-közhasznú társaságok jellemzőit, s erősen áthatotta őket az ekkor megerősödő morvaországi (regionális) patriotizmus, mely elsősorban – még politikai célkitűzés nélkül – a helyi „Vaterlandskunde” művelésében nyilvánult meg. 1806-ban a két társaságot bécsi hivatalos nyomásra egyesítik, majd 1811-ben a sziléziai gazdasági társasággal való összevonás eredményeként jön létre a *K. k. Mährisch-schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, az ún. *Ackerbaugesellschaft*, mely több-kevesebb átalakulással egészen 1898-ig állt fenn. A társaság deklarált célja Morvaország gazdasági felvirágoztatása, kísérleti kutatások nyomán technológiai újítások bevezetése a mezőgazdaságban és a modernizációra vonatkozó tudományos ismeretek terjesztése volt a gazdaságban dolgozó lakosság körében.

A morvaországi gazdasági társaság vezető egyéniségei a 90-es években Jan Nepomuk Mittrovský gróf és az ő meghívására Brünnbe érkező német tudós, Christian Karl André (1763–1831), aki 1821-ig, Németországba való visszatéréséig a morvaországi gazdasági és tudományos élet fő szervezője volt.

André gazdasági szakemberként és pedagógusként egyaránt érdemeket szerzett már Németországban: egy ideig a modern pedagógia műhelyében, Chr. G. Salzmann mellett tevékenykedett, majd önálló pedagógiai intézményeket, ún. kísérleti mintaiskolákat hozott létre Eisenachban és Halléban; 1788–1798 között pedig egy 27 kötetes közhasznú gazdasági ismereteket tartalmazó kiadványsorozatot adott ki *Compendiöse Bibliothek der gemeinnützigen Kenntnisse für alle Stände* címen, melyben a fontosabb tudományos ismereteket foglalta össze a különböző foglalkozások számára.

André adta ki a „Privatgesellschaft” legfontosabb orgánumát, a *Patriotisches Tageblattot*, mely 1800 és 1805 között a Monarchia egyik legszínvonalasabb lapja volt. A brünni bank által finanszírozott újság Morvaország gazdasági és szellemi életének színvonalát kívánta emelni, s egyben az itteni patrióta mozgalom kiindulópontja lett. Olyan patrióta nemesek csoportosultak a lap körül, mint Hugo Franz Salm és Leopold Berchtold, akik igen sokat tettek a morvaországi anyagi és szellemi kultúra érdekében, Salm gróf (1776–1836) jelentős újításokat vitt véghez birtokain a textil-és fajanszmanufaktúra, a vaskohászat és juh-nemesítés terén. André lapja ekkor még a Monarchia iránti patriotizmust is vállalta, védelmezve a jozefinus felvilágosodás eredményeit, ugyanakkor ezen túllépve már a korai liberalizmus tendenciáit képviselte.

1809-től kezdve jelenteti meg André prágai kiadásban a morvaországi liberalizmus legjelentősebb kiadványát, a *Hesperus* (eine belehrende und unterhaltende Zeitschrift für die Bewohner der Monarchie), mely a korszerű tudományos ismereteket és az új szellemi áramlatokat volt hivatott közvetíteni a Monarchia értelmisége számára. André szerkesztői koncepciójából az angol társadalmi és gazdasági berendezkedés eszményképe bontakozik ki, valamint egy cseh-német-magyar tudományos együttműködés elképzelése, mely rokon Josef Hormayr gondolatával. Míg a *Hesperus* kulturális és gazdasági témájú cikkeket közölt, addig az 1811-től megjelenő *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, az *Ackerbaugesellschaft* lapja már kizárólag gazdasági profilú. Az André által kiadott mindhárom lap fő célja az volt, hogy az egész Monarchia területéről tudósítson a gazdasági és tudományos élet eseményeiről, újdonságairól. A magyarországi hírek igen nagy súllyal szerepeltek, ami André intenzív érdeklődésével magyarázható a magyarországi tudományos élet iránt. Állandó tudósításokat olvashatunk például a Festetics György által alapított keszthelyi Geor-

gicon mintagazdaságáról, az ott folyó kísérletek eredményeiről. A Festetics grófoknak is igen intenzív kapcsolatuk volt azokkal a morvaországi arisztokratákkal (Salmokkal, Mittrovskýakkal), akik hozzájuk hasonlóan modernizálták birtokaikon a mezőgazdasági termelést, állattenyésztést, és különböző gazdasági, technológiai újítások bevezetésével kísérleteztek. Külön figyelmet érdemel Festetics János és Festetics Imre levelezése H. F. Salmmal a juhtenyésztés- és nemesítés kérdéseiről.¹⁷

Ezek a folyóiratok jelentették a tudományos véleménycsere fórumát a gazdasági társaságok tagsága számára, a külföldi kapcsolattartás pedig egész Európára szétterjedő hatalmas levelezésen keresztül történt, melynek egy része a brünni Mährisches Landesarchiv megfelelő fondjaiban fennmaradt.¹⁸

Ennek az André által elindított morvaországi, illetve a Monarchiára vonatkozó tudományos koordinációs programnak érdekes dokumentuma az 1806-ból fennmaradt tervezet a morvaországi tudományos és technikai fejlődés lehetőségeiről. Andrénak ez a beszéde a „Vereinigte Gesellschaft des Ackerbaues” első nyilvános ülésén hangzott el, és a társaság programnyilatkozatának is tekinthető.¹⁹

Az André titkársága és Salm gróf elnöksége alatt 1811 után szervezetileg egyre jobban kiépülő *Ackerbaugesellschaft*-ban különböző gazdasági szakterületekre specializálódó szekciók jöttek létre: 1814-ben megalakult a „Juh-nemesítők Egyesülete”, mely közép-európai hatáskörrel bírt, 1815-ben André meteorológiai, egy évvel később pomológiai (gyümölcsstermesztési) szekciót alakított. 1813-ban a társaság létrehozott Brünnben egy kísérleti üzemet, ahol mezőgazdasági eszközöket és gépeket fejlesztettek ki.

Az *Ackerbaugesellschaft* ezen kívül a morvaországi patrióta mozgalom támogatója is volt, ennek eredménye a *Franzensmuseum* alapítása Brünnben 1816-ban, mely adományok és vásárlások útján a morvaországi kulturális és anyagi javak központi gyűjtőhelye lett.²⁰

A társaság publikációi közül meg kell említeni az 1787-ben kiadott *Landwirtschaftskalendert*, az 1814-től megjelenő *Oekonomisches Kalender für Landwirte* és az 1821-ben induló *Mitteilungen der k. k. mährisch-schlesischer Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues* című kiadványokat.

A működésével igen széles területeket átfogó, a korabeli Monarchiában nagy tekintélyre szert tett gazdasági társaság hosszú fennállása alatt döntően befolyásolta a morvaországi gazdasági és társadalmi élet egészét, az ott folyó modernizációs folyamat egyik fő letéteményese volt.

A brünni gazdasági társaság mellett fontos megemlíteni az itteni szabadkőművesség illuminátus irányzatához kapcsolódó ún. „Freimaurergesellschaft”-ot és „Lesegesellschaft”-ot.

Brünn az 1780-as években Innsbruck után az illuminátus irányzat második központja volt a Monarchiában. A brünni illuminátus páholy, a „Zu den wahren vereinigten Freunden” a morvaországi felvilágosodás legaktívabb csoportosulása volt: tudományos feladatokat éppúgy ellátott, mint szociális-filantrop célkitűzéseket. E szabadkőműves társaságban a Morvaország fejlődését ösztönző patrióta irányzat jól megfér a kőművességre jellemző általánosabb kozmopolitizmussal.

A brünni páholy és a körülötte csoportosuló tudós-irodalmi kör vezető személyisége a Stuttgartból Morvaországba érkező lelkész-tanár, Viktor Heinrich Riecke (1759–1830), aki a Tolerancia rendelet utáni időben újjászervezte a brünni evangélikus közösséget és

¹⁷ Vö. Festetics János levele H. F. Salmhoz (Toponár, 1808. augusztus 20.); H. F. Salm Festetics Imrénnek (Rájec, 1820. június 20.); Festetics Imre H. F. Salmhoz (Páty, 1820. augusztus 2.); Moravský zemský archiv Brno, G 150 (Rodinný archiv Salmů) K. 79., Nr. 420.

¹⁸ Moravský zemský archiv Brno, Fond „Hospodářská společnost” G 82.

¹⁹ André, Chr. K.: Rede, bey der ersten Eröffnung der Vereinigten Gesellschaft des Ackerbaues..., Erster Schematismus der K. k. Mährisch-Schlesischen Gesellschaft. Brünn, 1815. 93–111.

²⁰ A morvaországi „Franzensmuseum” iratait lásd Moravský zemský archiv Brno, Fond G 11–182.

a pedagógus Salzmann követőjeként protestáns iskolát alapított Brünnben. Riecke 1785-ben szervezte meg a páholy tagjaiból az Olvasókört (LeseGesellschaft, Lesezirkel), mely körülbelül 50 tagból állt és nyilvános könyvtárral is rendelkezett, elsősorban szépirodalmi, természettudományos és vallási témakörben. A tagok listákról választották ki a könyveket, melyeket a titkár rendelt meg számukra. Az irodalom és művelődés terjesztését mind szélesebb körben kívánták megvalósítani, ennek érdekében bevezették a vidéki kölcsönzést is. Az Olvasókör filantróp szándékkal folyóiratot adott ki *Wochenschrift zum Besten der Armen in Brünn* címmel, mellyel az 1785–86-os különösen zord tél miatt rossz helyzetbe került városi szegényeket kívánta támogatni. A lap közhasznú tudnivalókat terjesztett az olvasók körében, például mezőgazdasági és általános egészségügyi kérdéseket taglalva. Sokkal jelentősebb azonban a LeseGesellschaft honismereti folyóirata, az 1789–92 közt megjelenő *Mährisches Magazin*, mely a morvaországi patrióta mozgalom fő támogatója volt. Egyaránt közölt gazdasági, történeti, természettudományi és szabadkőműves témájú cikkeket, és célkitűzése összecsengett a gazdasági társaságéval: a mezőgazdaság modernizációja érdekében a lakosság minél szélesebb körében terjeszteni a közhasznú ismereteket.

Csehországi és magyarországi tudósok levelezése 1760–1820 között

A 18. századvégi Monarchia tudományos életében a társasági formák mellett igen nagy szerepe volt a tudós értelmiség és a tudománypártoló arisztokraták személyes kapcsolatainak, levelezésének. A fennmaradt tudós levelezések tanulmányozása új adalékokkal egészíti ki a korabeli tudományos életről alkotott képünket, és azt is alátámasztja, hogy a korabeli értelmiség közvetlen kapcsolattartása – még a felvilágosodás nemzetileg elfogulatlan, objektív szellemében – nagyban hozzájárult egy állami pártfogástól független, „nemzetközi”, a Monarchián belül egységes tudományos szellem kialakulásához. A következőkben a csehországi és magyarországi tudományos élet képviselőinek levélváltásán keresztül mutatom be ezt a formát együttműködést csehországi, bécsi és budapesti levéltárak nagyrészt kiadatlan forrásai alapján.²¹

Az 1760-as években kezdődött a cseh felvilágosult történetírás kiemelkedő tudósának, Gelasius Dobnernek és a magyarországi jezsuita történetíró-iskola fő képviselőjének, Pray Györgynek az együttműködése, mely részletesen dokumentálható a prágai Dobner, illetve magyarországi Pray hagyatékban fennmaradt levelek alapján.²² A kapcsolatfelvétel Dobner részéről indult 1763-ban – a pécsi Klimó György püspök közvetítésével, akivel Dobner már korábban baráti viszonyban állt és levelezett. A kultúrapártoló mecénás püspök anyagi támogatást nyújtott Dobner egyik fő művének, a *Monumenta historica Bohemiae* kiadásához, és pécsi könyvtárában megtalálhatók voltak a korabeli csehországi tudósok, Petrasch Pubička és Voigt művei. Dobner a Hájek krónika kritikai kiadása kapcsán fordult a magyar történészhez, megküldte neki a kiadás első kötetét és szakvéleményt kért tőle több fontos, a 9–10. századi magyar történelmet érintő kérdésben. Dobner másik fő munkájában, a *Monumentaban* (*Monumenta historica Bohemiae*, 1764–1785), a korai cseh történeti for-

²¹ Azokat a leveleket, melyekre a következőkben hivatkozom, disszertációmban tettem közzé: *Wissenschaftliche Beziehungen zwischen den böhmischen Ländern und Ungarn zur Zeit der Aufklärung im Spiegel der wechselseitigen Korrespondenz von tscheschischen und ungarischen Gelehrten in den 1760er–1810er Jahren*. Brno, 1996.

²² Pray György Gelasius Dobnernek (Székesfehérvár, 1763. december 22., Székesfehérvár, 1764. március 8., Székesfehérvár, 1764. október 4.) Prágai Központi Levéltár, G. Dobner hagyatéka, Sign. LXII.; G. Dobner Pray Györgynek (Prága, 1763. november 24., 1764. február 20., augusztus 12.) Egyetemi Könyvtár Budapest, G 116/2. kiadta: Macúrek, Josef: *České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského národního obrození*. In: Josef Dobrovský. *Sborník studií k 200. výročí narození*, Praha, 1953. 473 ff.

rások kiadásában Magyarországra vonatkozó dokumentumokat is közölt és ezekhez kért adatokat Praytól. Levelezésükben érdekes véleménycsere folyik a huszitizmus kérdéséről, Mátyásról és Pogyebrádról. Álláspontjuk mindig tárgyyszerű, fenntartás nélkül ismerik el a másik történelmi szaktekintélyét.

Levelezésük legérdekesebb pontja a cseh felvilágosodás kori tudomány számára az ún. Nepomuk kérdés fölvetése Dobner részéről. Először egy Praynak írott magánlevélben számol be arról, hogy a vatikáni levéltárban ritka dokumentumra bukkant: a prágai Jenstein püspök egy iratára, mely Nepomuki János szentté avatásának körülményeit és a szent egész életét az eddigittől eltérő módon világítja meg, s így a szentség hitelességét vonja kétségbe. Dobner bevallja: ezzel a felfedezésével nem mer nyilvános fórum elé lépni, mert a cseh szent tisztelete igen erős honfitársai körében. A Dobner által elindított, Nepomuki János személyének hitelessége körüli vita továbbgyűrűzött a 70–80-as években cseh történészek és az egyház köreiben. A vitát végezetül Dobrovský, a cseh tudomány legfőbb kritikai tekintélye zárta le éppen a korábban említett Jenstein dokumentumra hivatkozva, miszerint a tudományosan, történelmi forrásokkal nem bizonyítható személy szentté avatása kétségbe vonható és Nepomuki János személye inkább a legendák világába tartozik.

Ugyancsak Dobner adta az első ösztönzést a Nagymorva birodalom kiterjedéséről szóló vitához, melybe az 1770–80-as években cseh, szlovák és magyarországi történészek kapcsolódtak be. Dobner már a Hájek krónika jegyzeteiben megállapítja: a Nagymorva birodalom azonos volt a későbbi Morvaországgal és Pannónia területét is magában foglalta. Magyar részről Szalágyi István válaszolt e megállapításra *De statu ecclesiae Pannonicae* című művében (1777–1780), ahol kifejti, a Nagymorva birodalomnak nem volt része sem a Morva órgrófság, sem Pannónia. A vitában részt vesz Katona István is a magyar álláspont védelmében egy 1786. évi vitáitával, melyben a szlovák Juraj Sklenár és Juraj Papánek álláspontjával száll szembe, akik szerint a Nagymorva birodalom Pannóniát is magába foglalva egészen Erdélyig terjedt. Végül ebben a kérdésben is Dobrovský állásfoglalása lett mérvadó a tudomány számára: Dobnerrel ellentétben ő a magyar történészeknek adott igazat, főleg Katona érvelésével értett egyet – akinek tudományos munkásságát nagyra tartotta –, egyben kétségbevonta a szlovák történészek munkáinak tudományos megalapozottságát.

G. Dobnerrel és M. A. Voigttal levelezett az 1770–80-as években a pesti egyetem piarista történészprofesszora, Koppi Károly (1744–1801),²³ aki a magyar tudományos élet köreiben az egyik legszabadabb gondolkodó, franciabarát és illuminátus, s már nemzeti szellemben politizáló tudós volt. Voigt rendszeresen megküldte Koppinak műveit, köztük a legismertebbet, a cseh történelem nagy alakjairól összeállított életrajzgyűjteményét (*Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler*, 1774) és úttörő numizmatikai munkáját, mellyel a tudományág csehországi megalapítójaként tartják számon (*Beschreibung der bisdahin bekannten böhmischen Münzen*, 1771–1774). A két tudóst – levelezésük tanúsága szerint – összekötötte a francia szellem iránti intenzív érdeklődésük: Voigt Montesquieu nagy tisztelője és csehországi követője volt, a *L'Esprit des lois*-t az évszázad legjobb könyvének tartotta, s ennek ösztönzésére adta ki 1788-ban a csehországi törvények szelleméről szóló munkáját, melynek végkövetkeztetése – miszerint az új tudománynak össze kell hasonlítania az egyes szláv népek hagyományait és szokásait – már a szlavisztika úttörőjévé avatta a prágai tudóst.

Fontos említést tenni a csehországi és magyarországi felvilágosodás kori tudományos együttműködés kapcsán egy közös „közép-kelet-európai” társasági gondolatról, mely újra és újra felbukkant a csehországi tudósok körében. Ez a felvilágosodás korában az ún. neohumanizmus eszméjéhez kapcsolódott, mely igen elterjedt volt a közép-kelet-európai pat-

²³ Nikolaus Adaukt Voigt Koppi Károlynak (Prága, 1774. május 30.), Gelasius Dobner Koppi Károlynak (Prága, 1783. szeptember 18.) Budapest Piarista Levéltár, For. 0–5, Nr. 74, 152.

rióta nemesség körében a 18. század második felében. A korabeli prágai tudósok körében M. A. Voigt mellett a már említett František Faustin Procházka képviselte leginkább e gondolatot. Procházka tanulmányozta a humanizmus kori cseh-magyar kapcsolatokat és a 15–16. század fordulóján létrejött tudós együttműködést, s Bohuslav Hasišteinsky z Lobkovic körét példaértékűnek tartotta saját kora számára. Erről szóló tanulmányában (*Societas litteraria Danubiana*) kifejti: az egykori tudós humanista kör közép-kelet-európai eszméjét, ezen belül különösen a cseh-magyar együttműködést fel kellene újítani.²⁴

Hosszú évekig tartó intenzív levelezést folytatott egymással Josef Dobrovský (1753–1829) és Johann Christian Engel (1770–1814); e levelezés fokozatosan végigkíséri a két tudós korábbi felvilágosult patrióta-jozefinista álláspontjának átalakulását az egyre inkább előtérbe kerülő nemzeti aspirációk jegyében.²⁵

A szláv történelem iránt igen nagy érdeklődést mutató Engel tudományos munkásságát nagyra értékelték prágai körökben, és 1797. február 13-án Dobrovský javaslatára beválasztották a Prágai Tudós Társaság tagjainak sorába. Itt került kapcsolatba Engel olyan kiemelkedő prágai tudósokkal, mint K. R. Ungar és Václav Fortunát Durych (1735–1802), aki a szláv filológia terén Dobrovský közvetlen előfutára volt. Fő munkájáról, a *Bibliotheca slavica*ról (Wien, 1795), a korai szláv kultúrtörténetéről Engel készített elismerő cenzori jelentést Bécsben a Prágai Tudós Társaság számára.

Dobrovský és Engel Ludwig Schlözer tanítványai voltak, aki jelentős ösztönzést adott a csehországi szlavisztika kialakulásához. Az 1790-es években kezdődő levelezésükben történeti, filológiai, nyelvtudományi kérdéseket vitattak meg, és ebben az időben még a legtöbb kérdésben azonos állásponton voltak. Dobrovský 1798. november 4-i keltezésű levelében például részletes megjegyzéseket fűz Engel Horvátország történetéhez. Engel közvetítésével küldi meg majd Dobrovský új művét (*Abhandlung über die Bildsamkeit der slawischen Sprache*) a magyarországi nyelvtudósnak, Gyarmathi Sámuelnek, akinek finnugrisztikai munkájáról pozitív recenziót tett közzé a jénai *Allgemeine Litteratur-Zeitung*ban.²⁶ 1803-ban megjelent egyik fontos kritikai munkáját, mely a régi cseh történelemről kialakult fikciókat, legendákat igyekszik eloszlatni (*Kritischer Versuch, die ältere böhmische Geschichte von späteren Erdichtungen zu reinigen*) Dobrovský jelképesen Engelnek ajánlotta.

Engel történeti munkáiban eleinte az osztrák állampatriotizmus jegyében a Monarchián belüli szláv-magyar sorsközösség gondolata dominált, ez jellemezte a Magyarország története első változatát.²⁷ Később azonban, ahogy egyre inkább a magyar nemzeti szempont kerül előtérbe műveiben, és megjelenik a magyarság történelmi- és kultúrfőlényének gondolata a szlávokkal szemben, úgy sokasodnak nézetkülönbségeik Dobrovskýval, főként a Magyarország története második változatának megjelenésétől. Már 1811-ben szemrehányó kritikát küld Dobrovský Engelnek, hogy az általa kiadott *Monumenta hungarica* nem kritikai kiadás, Engel nem Magyarország történetét írta meg, hanem kizárólag a magyarokét (ungarisch-magyarisch). Ezzel egy időben egy Kopitarnak írott levelében a következő kritikus szavakkal ír Engel nacionalizmusáról: „Mi minden nem tartozik Magyarországhoz? Csak a magyaroknál létezik boldogság, jó politika, humanitás, a szlávoknál minde-

²⁴ Vö. Pražák, 1967. 38–39.

²⁵ Josef Dobrovský és Joh. Christian Engel levelezését kiadta: Thallóczy, Lajos: J. Chr. Engel und seine Korrespondenz. 1770–1814, Ungarische Rundschau, 4. 1915. 247–385. Krbec, Milan – Šimeček, Zdeněk: Vzájemná korespondence J. Dobrovského a J. Chr. von Engela. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, (Philologica VI) 1989. (a továbbiakban: Krbec – Šimeček)

²⁶ Dobrovský recenziója Gyarmathi Sámuel „Affinitas lingae Hungaricae cum linguis Fennicae” című munkájáról 1799-ben jelent meg a jénai *Allgemeine Litteraturzeitung*ban. Kiadja Pražák, Richard: Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-ugrist. Brno, 1967. 136–144., 107 ff.

²⁷ Engel, J. Chr.: Geschichte des Ungarischen Reichs. I–IV. Halle, 1798. Geschichte des Ungarischen Reichs. I–IV. Wien, 1813–1814.

nütt az ellenkezője! A fél világot a magyarok hódították meg és civilizálták, Lodomériát, Galíciát stb. És mindezt még hallgassuk meg és viseljük el!”²⁸ E személyes hangú kifakadás után azonban érdemes idézni egy másik, Engelnek szóló Dobrovský levelet, amelyben az elfogulatlan, toleráns tudós pozitív véleménye csendül ki a magyar nemzeti sajátossággal kapcsolatban: „... én a legvadabb magyarizmusnak sem vagyok ellensége, mert számomra minden nemzet értékes, különösen az, amely nyelvét, viseletét és alkotmányát értékelni tudja.”²⁹

Engel jó kapcsolatokat ápolt a morvaországi tudományos élet központjával, Brünnel is. Levelezett például a brünni történésszel és könyvgyűjtővel, Jan Petr Cerronival (1753–1826),³⁰ akinek hatalmas magángyűjteménye a morvaországi történelem és kultúra igen értékes forrása volt. Mint a morvaországi történelem forrásainak egyik legjobb ismerőjéhez fordul hozzá Engel 1809-ben, hogy új adatokat kérjen tőle az Olmützből származó magyarországi történész, Taurinus István életéhez, melyet az éppen készülő *Monumenta Hungaricab*an használt fel, ahol közzétette többek között Taurinus hexameteres eposzát, a *Stavromachiát*. Engel a megjelent Monumentat elküldi Cerroninak és további hungaricumokat kér annak gyűjteményéből. Viszonzásul bécsi könyvrevizorként hozzásegíti a brünni tudóst egy morvaországi tudósokról szóló munkájának kiadásához.

Engel levelezett Cerroni titkárával, a tanulmány első részében már említett morvaországi tudományszervezővel, Carl Christian Andréval is.³¹ André jól ismerte és nagyra becsülte a magyarországi történész munkásságát – egyik levelében a Monarchia egyik legalaposabb tudósának nevezi –, és többször fordul hozzá történeti kérdésekben szakvéleményért. Már említettük André intenzív érdeklődését a magyarországi tudományos élet iránt, az ő szerkesztői koncepciójának köszönhetően állandó tudósításokat, híreket olvashatunk a *Patriotischer Tageblatt* és az *Oekonomische Neuigkeiten*, majd a *Hesperus* lapjain a magyar tudomány és gazdaság újdonságairól, a Magyar Nemzeti Könyvtár alapításáról, a keszthelyi Georgicon gazdasági eredményeiről, valamint magyar tudósok, Széchényi Ferenc, Berzeviczy Gergely, Schwartner Márton és Tessedik Sámuel tevékenységéről és műveiről.³² Engel történeti munkáiról is gyakran jelenik meg ismertetés, kivétel nélkül mindig a pozitív elismerés hangján. Az anonym recenzens mögött minden esetben André személye feltételezhető.³³

1814-ben André a Monarchia tudományos életéről szóló tanulmányában hosszasan foglalkozik a korabeli magyar írókkal és tudósokkal (Kisfaludy, Dayka, Virág, Berzsenyi, Pápay Sámuel, Révay Miklós, Horváth István, Kazinczy, Schedius, Glatz, Genersich), akiknek írói és tudósi tevékenysége előkelő helyet biztosít a magyar kultúrának a Monar-

²⁸ „Was gehört nicht alles an Ungarn? Nur bey den Magyaren ist Heil, Staatsklugheit, Humanität, bey den Slawen überall das Gegenteil! Die halbe Welt haben die Magyaren überwunden und zivilisiert, Lodomerien, Galizien etc. Man muss dieses alles noch vertragen und anhören!” Vö. J. Dobrovský Bartholomeus Kopitarnak (Prága, 1811. január 2.), kiadja: Jagič, V.: Briefwechsel zwischen Dobrovský und Kopitar (1808–1828). Berlin, 1885. 184.

²⁹ „... ich bin auch dem gröbsten Magyarismus nicht feind, weil mir jede Nation werth ist, besonders diejenige, die Ihre Sprache, Tracht und Verfassung zu schätzen weis” Vö. J. Dobrovský J. Chr. Engelnek (Prága 1811. február 2.), kiadja Krbec – Šimeček 271.

³⁰ J. Chr. Engel J. P. Cerroninak (Bécs, 1809. január 12., 1809. március 1.) Moravský zemský archiv Brno, Cerr. II. (G 12) Nr. 9.

³¹ André Engelnek (dátum nélkül) Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattára, Levelestár Nr. 46.

³² A *Hesperus* 1812. évfolyama például közli Berzeviczy Gergely tanulmányát: Welches sind die Hindernisse, welche die Industrie in der österreichischen Ländern, vorzüglich aber in Ungarn nicht emporkommen lassen? Nr. 7. 299 ff.

³³ Vö. *Hesperus*, 1813. Nr. 53. 424.

chiában.³⁴ André a magyar kultúrára és tudományra vonatkozó ismereteit többnyire Engel közvetítésével szerezte be.

André és Engel a 19. század elején még annak az osztrák birodalmi patriotizmusnak kiemelkedő képviselői voltak, mely igen termékenyen hatott egy Monarchián belüli egységes tudományosság létrejöttére.

A morvaországi és magyarországi tudósok kapcsolata sorában említetést kell tennünk J. P. Cerroni kiterjedt magyarországi levelezéséről, mely – a már említett Engellel való kapcsolatán kívül – intenzív együttműködést dokumentál Ribay Györggyel, Rumy Károly Györggyel, Miller Jakab Ferdinánddal és Mednyánszky Alajossal, akikkel Cerroni 1786. évi pesti látogatása során ismerkedett meg személyesen.

Ribay György (1754–1821) a cseh-szlovák-magyar kultúra és tudomány jelentős és közismert alakja – személyesen ismerte a cseh és szlovák tudósok nagy részét –, közvetítő és összekötő volt a különböző tudományos körök között. Alaposan feldolgozott és részben kiadott Dobrovskýval folytatott együttműködése és levelezése 1783–1810 között, akinek ösztönzésére Ribay gyűjteni kezdte híres szláv könyvtárát, melyet 1807-ben a neves magyar könyvgyűjtőnek, Jankovich Józsefnek adott el.³⁵ Ribay és Cerroni levelezése gyakran érintette a szlovák kérdést: Ribay rendszeresen beszámol Cerroninak a szlovákok kulturális és oktatási törekvéseiről és számos esetben anyagi támogatást kért számukra a brünni mecénástól, többek között a Pozsonyban éppen alakulóban lévő cseh és szláv nyelv tanszékéhez. Az ekkor formálódó szláv egységtudat jegyében mindkettőjük szívügye volt a magyarországi szlovákság kulturális felemelkedése. Gyakran panaszozik leveleikben, hogy Magyarországon nincsenek pártfogók a szlovákoknak, mert a vagyonos szellemi elit nem tesz értük semmit, kizárólag a magyar nyelvért és irodalomért érez felelősséget.³⁶

Ribayhoz hasonlóan a szepességi német Rumy Károly György (1780–1847) is aktív résztvevője volt a prágai és brünni tudományos életnek: tagja volt a Prágai Tudós Társaságnak és a brünni *Ackerbaugesellschaft*nak. Kapcsolata a csehországi tudományos élettel különösen 1805–1807 között volt igen intenzív, amikor egy tészini (Teschen) középiskolában tanított antik és modern nyelveket.³⁷ Itt állította össze torzóban maradt ötkötetes magyarországi írólexikonát, mely *Gelehrtes Ungarn* címen a brünni levéltárban maradt fenn. Ez a mű a korabeli felfogás szerint nemcsak literátorokat, hanem a 18–19. század minden tudományterületének képviselőjét magában foglalja.³⁸ Rumy számos szócikket közzétett közülük a *Hesperus*, illetve a *Patriotischer Tageblatt* lapjain, ahol rendszeres magyarországi tudósítóként publikált. Cerronival folytatott levelezésében főleg az evangélikus iskolaügyről és kiadványok kölcsönös megküldéséről esik szó: Rumy Cerronit kéri fel, hogy a közeljövőben kiadni tervezett, a Monarchia olvasóközönségének szánt *Musen Almanach* című lapjának morvaországi terjesztésében legyen a segítségére.

Termékeny együttműködés bontakozik ki a brünni könyvgyűjtő Cerroni és Johann Ferdinand Miller (1749–1823) között az 1810 körüli években.³⁹ Miller a Széchényi Könyvtár katalógusának egyik összeállítója és 1803-tól a Nemzeti Múzeum igazgatója, a legnagyobb magyar gyűjtemény felügyelőjeként és polihisztorként érthető módon szoros kapcsolatban állt Európa egyik legnagyobb könyvgyűjtőjével, akivel könyvek és katalógu-

³⁴ Vö. *Hesperus*, 1814. Nr. 9. 268.

³⁵ Vö. Pražák, R.: Josef Dobrovský kapcsolatai Jankovich Miklóssal és Széchényi Ferencsel. *Filológiai Közlöny*, 1962. 315. ff. Pražák 1967. 42–50.

³⁶ Vö. Menčík, Ferdinand (Ed.): Korespondence J. Ribayeho, In: *Sborník oddelení ruského jazyka*, 98. k. 1921. 308.

³⁷ Lásd Rumy levelezése cseh tudósokkal, MTA Kézirattár, Magyar Irodalmi Levelezés 4-r, továbbá levelezése a Prágai Tudós Társasággal, a Cseh Tudományos Akadémia levéltára 1818/7. 37., 40.

³⁸ Moravský zemský archiv Brno, G11 1762/1–5. Vö. Pražák 1967. 48. ff.

³⁹ J. P. Cerroni J. F. Millernek (Brünn, 1810. május 23., 1810. június 28.) OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 781/10.

sok rendszeres cseréjét bonyolította. Cerroni rendszeresen megkéri Millertől a Széchenyi Könyvtár újabb katalógusait és saját gyűjteményéből maga is 130 darabbal gyarapítja a Nemzeti Könyvtár állományát.

Mednyánszky Alajos (1784–1844) a nyitra megyei uradalmán gazdálkodó író, történész és a magyar nemesi reformmozgalom elkötelezett híve Cerronihoz hasonlóan a helytörténeti múlt szenvedélyes kutatója és történeti források privát gyűjtője volt. Történeti-helytörténeti írásokat jelentetett meg a brünni *Hesperusban*, Hormayr *Taschenbuchjában* és Csaplovics János *Topographisches Archivjában*. Cerronival és Franz Salm gróffal, későbbi levelezőpartnerével a brünni *Ackerbaugesellschaftban* ismerkedett meg, melynek 1815 körül lett tagja. Cerroninak szóló leveleiben rendszeresen genealógiai adatokat és forrásokat kér éppen aktuális helytörténeti kutatásaihoz, többek között a családjával rokonnak vélt, Zsigmond császár idején jelentős szerepet játszó Štiborokról, akiknek egy ága Morvaországban is honos volt. Erről a kérdésről Mednyánszky később tanulmányt jelentetett meg Hormayr *Taschenbuchjában* 1823-as évfolyamában. Mednyánszky viszonzásképp saját tulajdonában lévő, Morvaország topográfiájára vonatkozó oklevelekről számolt be Cerroninak, például egy igen értékes Zsigmond által kiadott, a morvaországi várak adományozásáról szóló okiratról.⁴⁰

A tudományokkal is foglalkozó, gazdálkodó magyarországi reformnemesség köréből a Festetics grófok morvaországi kapcsolatait kell kiemelnünk. Festetics György, László, János és Imre, akik intenzív gazdasági reformtevékenységet folytattak birtokaikon, az *Ackerbaugesellschaft*, valamint brünni szabadkőműves kapcsolataik révén kerültek személyes barátságba a Salm családdal, akik közül főleg Franz Salm gróf járt élen a birtokain bevezetett ipari és állattenyésztési újításokban. Festetics György, a keszthelyi Georgicon megalapítója és testvére, László morvaországi utazásai során – az ottani, főleg Salm és Mitrovkský nagybirtokokon folyó gazdálkodás tanulmányozásával – gyűjtöttek tapasztalatokat saját magyarországi gazdasági reformterveikhez.⁴¹ Ebben a vonatkozásban Festetics János és Festetics Imre Franz Salmmal folytatott levelezése maradt ránk az 1807–1821 közötti időszakból.⁴² Festetics János és Franz Salm gazdasági és irodalmi témájú levelezésükben az állattenyésztés, juhnevelés aktuális kérdései mellett hosszasan értekeztek például Mme de Staël legújabb regényéről, a Corinne-ről. Festetics János ismert cikkét (*Verhältnis der Bauern in Ungarn zu ihren Gutsherrn*) pedig hosszan ismertette a brünni *Hesperus* 1810-es évfolyamában, s a cikk szerzője nagy valószínűséggel André.

Festetics Imre (1764–1847) a brünni szabadkőműves páholy, a *Freimaurer Gesellschaft* és az *Ackerbaugesellschaft* tagjaként került közeli barátságba Franz Salmmal és Josef Mitrovkskýval. Ő is kísérleti gazdálkodást vezetett be Kőszeg környéki birtokain és az 1802-ben Schedius Lajos körül alakuló természettudományos kör tagjaként önálló mezőgazdasági társaságot szeretett volna alapítani Pesten, nyilvánvalóan a brünni *Ackerbaugesellschaft* mintájára. Igen érdekes Festetics és Salm levélváltásában, hogy a mezőgazdasági, állattenyésztési kérdések mellett gyakran cserélnek eszmét az új irodalomról és a nemzeti mozgalomról. Festetics magyar verseket küld Salmnak: Kisfaludyt, Batsányit német fordításban; a magyar nyelvről és karakterről szóló fejtegetéseiben kívánja bemutatni morvaországi barátjának a magyar kultúrát. Egyben sajnálkozását fejezi ki, hogy barátja nem olvashatja eredetiben a neki küldött verseket, mert a magyar nyelv éppen most kezd megújulni, és

⁴⁰ Mednyánszky A. J. P. Cerroninak (Veszele, 1819. május 25., június 27., szeptember 28.) Moravský Zemský Archiv Brno, Cerr. II. 84/2.; J. P. Cerroni Mednyánszky A-nak (Brünn, 1819. június 14.)

⁴¹ Festetics, László: Voyage en Moravie et en Bohème, s. I. 1801. OSZK Kézirattár, Budapest, Quart. Gall. 91.

⁴² H. F. Salm Festetics Imrének (Rájec, 1820. június 20.); Festetics Imre H. F. Salmnak (Páty, 1820. augusztus 2., Kőszeg, 1821. január 27.); Festetics János H. F. Salmnak (Toponár, 1808. augusztus 20.); Moravský zemský archiv Brno, Salm család levéltára (G 150) K. 79, Nr. 420.

a mai magyar kultúrát és a nemzet megújuló lelkesedését látva már bizonyos, hogy nem fog elkallódni Európa nemzetei között.⁴³

Morvaország felvilágosodás kori kultúrtörténetében, ugyanakkor a magyarországi vonatkozások tekintetében is megkülönböztetett figyelmet érdemel az osztrák-morva Berchtold család. A Brünntől keletre fekvő Buchlovice és Buchlov birtokosai a már említett nemesi családokkal (Dietrichstein, Mittrovský, Salm) együtt igen jelentős szerepet játszottak Morvaország társadalmi, gazdasági és kulturális életében a 18–19. század fordulóján. A Teleki, Serényi, Forgács, Kálnoky családokkal való rokoni összefonódásuk révén pedig számos magyarországi kapcsolattal, kötődéssel rendelkeztek.

Leopold Berchtold (1759–1809) a felvilágosult patrióta reformnemesség kiváló képviselője, híres tudós, orvos, világotutató gyakorlati tevékenységével és népszerű tudományofilantróp íásaival széles körben ismert volt a korabeli Európában. Számos hazai és külföldi tudományos társaságot alapított, többek között Victor Heinrich Rieckével az 1802–1804 közt Brünnben működő *Humanitätsgesellschaft*-ot. Orvosként, gazdasági reformerként számos újítást vezetett be morvaországi birtokain az iskolaügy, egészségügy, gazdálkodás területén. 1802-ben buchlovicei kastélya egyik szárnyában kórházat rendezett be a szegények számára, ahol ő maga foglalkozott a betegekkel. Vezető alakja volt a csehországi és morvaországi patrióta mozgalomnak, egyik alapítója a prágai Nemzeti Múzeumnak és a brünni Franzensmuseumnak.⁴⁴ Személye és tevékenysége Magyarországon is elismert volt, különösen Kazinczy körében, a Kazinczy levelezésben gyakran emlegetik nevét.⁴⁵

Érdekes epizód Berchtold gróf életében barátsága Andreas Riedellel, az 1806–1809 között a brünni minorita kolostorba internált bécsi jakobinussal. A gróf lehetőségeihez képest emberibbé próbálta tenni Riedel fogságának körülményeit, lehetővé tette számára az írást, levelezést a külvilággal, elsősorban a volt munkácsi rabtárs Kazinczyval és egy másik magyarországi pártfogóval, Cserey Farkassal. Riedel Brünnben keletkezett írásai – emlékirata és levelezése – úgy maradhattak meg az utókornak, hogy Berchtold gróf azokat egy kötetbe kötve családi levéltárában megőrizte.⁴⁶

Leopold Berchtold fia, Sigmund Berchtold (1799–1869) kötődött a családból a legtöbb szállal Magyarországhoz és a magyar kultúrához. Már gyermekkorában megismerte a magyar nyelvet, hiszen gyakran tartózkodott anyai nagyanyja, Serényi Franciska – Teleki Sámuel második feleségének – Pozsony környéki birtokán. Az erdélyi kancellárral mint atyai jó barátjával annak haláláig levelezett.⁴⁷ Sigmund Berchtold 1821–23 között tagja volt a bécsi Magyar Testőrgárdának, majd főhadnagyként szolgált egy huszárezredben. Az 1830-as években Trencsén megye alispánja lett, ahol két birtoka is volt. Bekapcsolódott a reformkori politikai- és közéletbe, részt vett a pozsonyi országgyűléseken. Érdekes, némi képp még megfejtetlen momentum az 1848-as forradalomban való részvétele a magyar csapatok oldalán. A családi hagyomány, a szakirodalom és a buchlovi várban található tárgyi emlékek alapján valóban részt vett a fegyveres harcban, s ezért először halálra ítélték, majd császári kegyelemmel ezt életfogytiglan, saját várában letöltendő házfogságra változtatták.

⁴³ Vö. Festetics Imre levele H. F. Salmnak (Kőszeg, 1821. január 27.) Moravský zemský archiv Brno, Salm család levéltára (G 150) K. 79.

⁴⁴ Leopold Berchtoldról lásd Pluskal, F. J.: Leopold Graf Berchtold, der Menschenfreund. Brünn, 1859. Pražák 1967. 127. ff.; Kroupa, J.: Alchymie štěstí, Pozdní osvícenství a moravská společnost. Brno, 1987. 148 ff., 189 ff.

⁴⁵ Vö. Cserey Farkas levelei Kazinczynak, 1809. augusztus 29., 1810. május 9. Kazinczy Ferenc levelezése. VI. k. 504., 583., VII. k. 443.

⁴⁶ Moravský zemský archiv Brno, G 138, K. 60. Nr. 311., 316. Kiadta: Deák Eszter: Untergang eines Revolutionärs. Tagebuch, Briefe und Denkschrift von Andreas Riedel aus seinen Gefängnisjahren im Minoritenkloster in Brünn (1806–1809). Budapest, 1993.

⁴⁷ Morvaský zemský archiv Brno G 138. fasc. 358/55.

Sigmund Berchtold elkötelezettségét a magyar nemzeti ügy és kultúra iránt hitelesen bizonyítják a hagyatékában található magyar nyomtatványok a reformkor, valamint a forradalom és szabadságharc időszakából, forradalmi röpiratok, újságok, színlapok, ezen kívül a buchlovi várban található családi könyvtár jelentős részét képező, közel 7000 kötetes hungarica gyűjtemény, melyet ő gyűjtött össze élete folyamán.⁴⁸ A magyar irodalommal a bécsi Testőrgárdánál került kapcsolatba, ahol 1822-ben maga is összeállított egy kéziratos énekeskönyvet, mely 186 magyar ének szövegét tartalmazta. Itt tökéletesítette magyar nyelvtudását is, többek között a testőrségnél órákat adó bécsi magyar professzor, Márton József útmutatásai alapján, akivel jó barátságba került és évekig levelezett. Magyar nyelvű levélváltásuk az 1830-as évekből a családi levéltárban maradt ránk, és arról tanúskodik, hogy Márton magyar irodalmi, nyelvi tankönyvekkel, szótárakkal látta el a gróft és családját, Berchtold pedig nagylelkű anyagi támogatásban részesítette a Bécsben igen szegényen tengődő professzort. Márton József ismert művét, a *Praktische Ungarische Sprachlehre* 1836-os kiadását „Egyedülálló és Különös Jóltevőjének”, Sigmund Berchtold grófnak ajánlotta.⁴⁹

Sigmund Berchtold kiterjedt magyarországi levelezése az 1850 utáni időszakból dokumentálja, hogy a forradalom utáni házifogságban is intenzíven ápolta magyar kapcsolatait egészen 1869-ben bekövetkezett haláláig. Ennek a gazdag magyar, illetve német nyelvű levelezésnek ismertetése azonban már a 19. század második felének kultúrtörténeti fejezetébe tartozik.

Összegzés

A cseh és magyar kultúra és tudományos élet kapcsolata a felvilágosodás korában egyedülállóan intenzív volt. A 18. század végén és a 19. század elején a két nemzet történeti és kulturális fejlődésében meglévő hasonlóságok, párhuzamok álltak ennek hátterében. Szinte egy időben jött létre – az 1760-as években – a kritikai történetírás és forráskutatás a csehknél és a magyaroknál. A jozefinus korban, az 1770–1780-as években a tolerancia jegyében a virágzó szabadkőművesség kiváló talajt jelentett a felvilágosult tudományok terjedésére és a birodalom tudós értelmiségének termékeny együttműködésére. Magyarországi politikai mozgalmak, mint például az 1790-es évek országgyűléseinek reformtörekvései ösztönzőleg hatottak a korabeli cseh rendi-patrióta mozgalomra, a magyarországi jakobinus szervezkedés eszméi pedig széles visszhangra találtak a csehországi értelmiség körében. olyan meghatározó kulturális, illetve események, mint Széchényi Ferenc könyvtáralapítása vagy Festetics György által létrehozott Georgicon mintagazdasága szintén példaértékű volt a cseh hazafiak számára, s a korabeli sajtó és a levelezések is gyakran hivatkoztak rájuk.

1800 után, különösen a 20-as évektől mindkét oldalon megerősödött a nemzeti szempont; a cseh tudományban megjelenő össz-szláv gondolat, illetve a magyar nemzeti eszme terjedése szükségszerűen egyre kevésbé tette lehetővé azt az objektív, nemzeti elfogultságtól mentes, kölcsönösen pozitívan ható eszmecserét a két kultúra között, amely a megelőző időszakot jellemezte.

⁴⁸ Vö. Pražák, R.: K ohlasu maďarského reformního hnutí u nás v 1. polovině 19. století. Časopis Matice Moravské 1991. 1. 61–65.; Pražák, R.: Česko-maďarské kulturní vztahy od osvícenství do roku 1848. Brno, 1994. 87–89. Pražák, R. – Deák, E.: Berchtold Zsigmond és a magyarok. Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. Budapest – Szeged, 1993. I. k. 271–275.

⁴⁹ Vö. Deák Eszter: Márton József öt levele Sigmund Berchtoldhoz. Itk, 1993. 130–135.

DEÁK, ESZTER

*Scientific life in Bohemia and Moravia, and its connections
with Hungary during the Enlightenment*

One of the most significant of the scholarly societies established at the end of the eighteenth century was the Learned Society of Prague (*Königliche Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften*), which can be regarded as the predecessor of the Czech Academy of Sciences. The Learned Society of Prague played a decisive role in the enlightened scientific life of Bohemia, especially in the field of modern historical scholarship. The Society, which included among its members Ignác Born, Gelasius Dobner, Karel Rafael Ungar, Mikuláš Adaukt Voigt, and František Pelcl, was a modern workshop organizationally as well as in terms of its idealism, which produced the first analytical and comprehensive works of Czech scholarship.

The Bohemian scholars mentioned above carried on an intensive cooperation with historians in Hungary, corresponding with György Pray, Károly Koppi, Joh. Chr. Engel, György K. Rummy, and György Ribay.

The other centre of Czech scientific life was Brno, which, on account of special economic and cultural development, had an intensive social life in the last third of the eighteenth century. The capital of Moravia had mostly economic, patriotic-nonprofit, and philanthropic-humanitarian societies, the latter in connection with freemasonry, the initiative held by local, wealthy aristocratic families. The best-known society was the *Ackerbaugesellschaft*, which played a leading role in the modernization of the economy and agriculture of Moravia. Moravian societies published a number of important periodicals, such as *Vaterländische Blätter*, *Oekonomische Neuigkeiten*, *Mährisches Magazin*, which contributed to the modernization of economic and scientific life, and, at the same time, served as organs of cultural and local patriotic aspirations. The outstanding representatives of Moravian scientific and cultural life, such as the aristocrat Joh. Nepomuk Mittrovský, Hugo Franz Salm, Leopold Berchtold, and the economist and research organizer Karl Christian André, as well as the reorganizer of Protestant education affairs and church, Heinrich Riecke, all had significant connections with people in Hungary.